

Л.Б.Паламарчук
професор кафедри теорії
та історії педагогіки
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
канд. пед. наук, професор

ПЕРСПЕКТИВНО-ПРОГНОСТИЧНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ЗМІСТУ ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ГЕОГРАФІЇ

У статті розкриваються результати багаторічного напрацювання і дослідження в галузі методики навчання географії. В контексті досліджуваної проблеми автор спробувала спрогнозувати основні напрями подальшого розвитку шкільних курсів географії. Перспективою шкільної географічної освіти є її інтеграція з екологічною, економічною, соціологічною, культурологічною освітою школярів.

Ключові слова: шкільні курси географії, соціокультурна складова шкільних курсів географії, прогнозування, методика навчання географії.

ПЕРСПЕКТИВНО-ПРОГНОСТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ СОДЕРЖАНИЯ ШКОЛЬНЫХ КУРСОВ ГЕОГРАФИИ

В статье раскрываются результаты многолетних работ и исследований в области методики обучения географии. В контексте исследуемой проблемы автор сделала попытку спрогнозировать основные направления дальнейшего

развития школьных курсов географии. Перспективным в школьном географическом образовании является его интеграция с экономическим, экологическим, социологическим, культурологическим образованием учащихся.

Ключевые слова: школьные курсы географии, социокультурная составляющая школьных курсов географии, прогнозирование, методика обучения географии.

The prospect directions of sociocultural' constituent forming of maintenance of Geography' school courses

Annotation: In the article the results of long-term work and research open up in industry of methodology of the Geography studies. In the context of the investigated problem author tried provide for basic directions of further development of school's Geography. The prospect of school geographical education is her integration with ecological, economic, sociological, culturological education of schoolchildren.

Keywords: school's Geography, sociocultural constituent of school's geography, prognostication, methodology of the Geography studies.

Постановка проблеми. Соціокультурне спрямування вивчення географії дає можливість формувати в учнів поняття про сучасний соціум та культуру народів світу. Випускники школи мають набути таких якостей, які б дали змогу самореалізуватися у складному соціокультурному середовищі, бути самодостатнім та успішним. Сучасні шкільні курси географії мають потужний потенціал для формування у школярів цілісної картини про те, що сучасний світовий соціум складається з різноманітних національних соціумів, національних культур, які мають шанс на прогресивний розвиток за рахунок їх взаємозбагачення і розквіту. Існує нагальна потреба підготовки школярів до життєдіяльності в сучасному соціокультурному середовищі.

Зміст такої підготовки знаходиться в шкільних навчальних курсах, зокрема й географії.

Аналіз актуальних досліджень. Багаторічні дослідження у сфері методики навчання географії дають нам змогу зробити певні висновки, узагальнення і накреслити перспективно-прогностичні напрями формування та реалізації соціокультурної складової шкільних курсів географії. На нашу думку, у подальшому важливо зберегти традиційне для вітчизняної школи орієнтування учнів на отримання фундаментальних знань і вмінь, розвиток географічної культури школяра, що є однією з основних засад, які формують його науковий світогляд та мислення. Йдеться про необхідність вивчення головних географічних закономірностей, вчень, теорій, концепцій, гіпотез науки. На це звертають увагу в своїх дослідженнях відомі вітчизняні вчені-географи та вчені-методисти М. Багров [1,93], О. Бугрій [2,13], Т. Гільберг, А. Даринський [3,46], І. Душина[4,18], Л. Зеленська, В. Корнеєв[5,47], М. Криловець, П. Масляк [6,2], В. Обозний, Я. Олійник, А. Сиротенко [9,2], О.Топузов, О. Топчієв, О. Шаблій, П. Шищенко [10,35], І. Шоробура [11,423].

Мета статті полягає у обґрунтуванні перспективно-прогностичних напрямів формування та реалізації соціокультурної складової шкільних курсів географії, окресленні сегмента змін у змісті навчальних планів, програм, підручників. Врахування цього створить умови поліпшення якості географічної освіти у вітчизняних навчальних закладах. Аналіз досліджувальної проблеми розкриває її можливості та перспективи вирішення.

Виклад основного матеріалу. Важливим кроком в оновленні змісту шкільних курсів географії є подальше його «олюднення». Приклади життя людини в різних географічних умовах, її життєдіяльність, культура, звичаї, традиції, обряди, віросповідання, вміння будувати житла, готувати їжу, виховувати дітей, ставитись до жінок, людей похилого віку, берегти рідну

природу, підвищують інтерес до предмета і будуть формувати різноманітні вміння прикладного характеру.

Як свідчать наші дослідження, соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії має потужні перспективи розвитку. Адже історія людства твориться щоденно, щохвилино, люди працюють, створюючи нові об'єкти і продукти, отже, з'являються матеріальні та культурні об'єкти на різних територіях і в різних куточках Землі. Підтверджується крилатий вислів географів: «Географія – це історія певної території...».

Знання географії необхідні сучасній людині сьогодні, вони будуть потрібні їй і в майбутньому. Виховання члена соціуму, громадянина базується в основному на соціокультурних знаннях. Громадянськість постає на основі любові до батьківського дому, поваги до старших, ґрунтується на дбайливому ставленні до природи та її ресурсів, умінні підпорядковувати особисті інтереси суспільним, дотриманні звичаїв, обрядів, традицій свого народу, відповідальності перед суспільством за свою поведінку, виконанні громадських обов'язків і правових норм, людській свідомості й самосвідомості, громадянському обов'язку перед суспільством. Громадянськість є важливою рисою морального обличчя людини. Ця категорія – багатоаспектна. Вона включає в себе патріотичне, екологічне, економічне, естетичне, полікультурне виховання, культуру міжнаціональних відносин, національну самосвідомість, толерантність.

Як свідчать матеріали нашого дослідження, на сучасному етапі формується нова географічна дисципліна – географія культури, або як іще її називають, культурна географія, що виступає як субдисципліна суспільної географії. До її проблемного поля входить багато питань: вивчення культурних ландшафтів, питання соціально-культурної географії, геоетнокультурології, етнічної географії, географії способу життя, географії культурної інфраструктури, лінгвістичної географії, топоніміки, історичного

ландшафтознавства, вивчення господарсько-культурних типів, територіальних спільнот людей, етнічних традицій природокористування.

Хоча розвиток географічної науки і змісту шкільних курсів географії йдуть різними шляхами, проте тут простежуються певні прогнози щодо їх зближення. Зміст шкільних курсів географії більш консервативний, він відповідає виховним та освітнім цілям, замовленню соціуму і спрямовується державними директивними органами. Підходи до вивчення географії в школі, зміст шкільних курсів залишаються на засадах, які були сформовані ще в 30-х роках минулого століття. Проте на фоні значних змін соціокультурної ситуації в світі та в нашій країні, з'явилася потреба виховувати людину культурну, гуманну, толерантну, природолюбна. Тому вітчизняні та зарубіжні вчені-географи, методисти, педагоги досліджують можливості введення питань культурної географії до курсів шкільної географії шляхом модернізації та збагачення їх соціокультурного змісту. Навчальний матеріал соціокультурного спрямування урізноманітнить, поглибить, прикрасить сам зміст шкільних курсів географії, при цьому наблизить навчально-виховний процес до потреб школярів, стане джерелом посилення пізнавального інтересу, зацікавлення, додатковим стимулом для формування культури та вивчення географії, допоможе стати шкільній географії міцним каркасом всіх знань про природу, суспільство людей та його господарство, зміцнить міжпредметні зв'язки з іншими дисциплінами шкільного циклу.

Проблема модернізації та збагачення соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії, узгодження його з метою діяльності й потребами суспільства є завжди актуальною. У процесі вивчення географії формуються основні поняття: «етнос», «етнічні землі», «соціум», «демографічна ситуація», «геокультурна ситуація», «геокультурний простір», «культурний ландшафт», «рекреація», «конфесії», «електорат», «культурна спадщина», «цивілізація» тощо.

Уже сьогодні навчальним закладам запропоновані наші авторські програми для факультативів та курсів за вибором: «Етнічні землі України», «Етногеографія», «Географія населення з основами демографії», «Географія релігій», «Рекреаційна географія», «Медична географія». Всі програми пройшли апробацію в навчальних закладах, рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України для подальшого використання. Крім того, за нашою концепцією передбачається введення навчального матеріалу соціокультурного спрямування в окремі навчальні предмети. Зокрема, у розділі загальноземлезнавчого курсу «Загальна географія» (6 клас) пропонується додати актуальні питання:

1) розділ «Географія пізнання Землі» – географічні відкриття та інтернаціоналізація культури (в широкому розумінні цих понять у розвитку людства, включаючи питання сучасної інтернаціоналізації та глобалізаційних процесів у спілкуванні людей, харчування, інтернаціоналізація релігій, зміни ареалів поширення хвороб тощо), вплив географічних відкриттів на розвиток матеріальної та духовної культури людства;

2) розділ «Земля на плані та карті» – карта, як результат досягнення сучасних географічної та інших наук, культури і техніки; карти і атласи – витвір мистецтва;

3) розділ «Географічна оболонка Землі та її складові» – різноманіття природних умов – різноманіття культур; особливості етнічного природокористування;

4) розділ «Земля – планета людей» – етнічна мозаїка світу; вплив культури на особливості руху населення, систему розселення; політична карта як результат політичної і культурної взаємодії розвитку людства.

5) розділ «Людина і географічна оболонка» – поняття «культуросфера», геокультурний простір, як частина культуросфери; елементи геокультурного простору; взаємодія населення з природою своєї місцевості, приклади етнічного природокористування.

До країнознавчого курсу «Географія материків і океанів» (7 клас) пропонується внести у «Вступ» питання соціокультурного спрямування про рівень культури і проблеми природного розмаїття на Землі. У розділи, що стосуються регіонального огляду материків та океанів, додати новітній навчальний матеріал соціокультурного змісту до питань про етнічний склад населення, мовну класифікацію, географію матеріальної і духовної культур (на прикладі типів житла, гастрономічних переваг, особливостей поведінки, особливостей освіти й виховання, ставлення до жінок, дітей, до праці, вірувань, природи тощо), взаємозв'язки і взаємовпливи у системі «культура – господарство – природа», про залежність рівня культури і якості життя, толерантність, конфлікти та мир у регіонах світу.

За нашою концепцією, здійснюючи вивчення кожного материка, варто ввести питання про культурні досягнення народів країн материка, самобутність та цінність національних культур, матеріал для формування уяви про культурні образи країн та регіонів, питань геокультурного стану, матеріали про пам'ятки природної і культурної спадщини, особливості топоніміки, наявність туристичних об'єктів.

До розділу «Земля – наш спільний дім» можна додати питання щодо етнічної взаємодії з природою, ставлення до об'єктів природи та культурної спадщини, правил поведінки у національних парках, заповідниках, музеях тощо. Доцільно буде висвітлювати роботу міжнародних організацій з охорони природи, наводити приклади міжнародного співробітництва у вирішенні проблем взаємодії природи і суспільства.

На майбутнє зміст розділів курсу «Географія України» (8–9 класи) варто збагатити актуальним соціокультурним навчальним матеріалом:

1) розділ «Вступ» – формування території України в різні історичні періоди, особливості формування етнічного простору;

2) розділ «Україна та її географічне дослідження» – особливості геокультурного положення держави, формування культурного простору; значення досліджень вітчизняних учених-географів у світовій науці;

3) розділ «Загальна характеристика природних умов і природних ресурсів України» – розкривати історію природокористування та зміни природного середовища під час вивчення природних ландшафтів та освоєння території; акцентувати увагу на інформації про трипільську культуру землеробства та використання чорноземів; розкривати географію культурних ландшафтів, як основи стійкого розвитку; культурний ландшафт як елемент самосвідомості та ідентичності етносу в культурному і політичному просторі; еколого-культурна географія;

4) розділ «Населення України» – етнічний простір; особливості заселення країни з найдавніших часів; вплив різних народів на розселення населення; історико-географічні особливості заселення і освоєння території країни; особливості антропогеографії та генно-географії; українці – європейська нація; вплив геоекологічних і соціально-економічних умов на характер і культурні особливості українців; ментальне поле культури українців; особливості ідентичності; етнічні стереотипи; сучасна геокультурна ситуація (демографічні, етнографічні, етноконфесійні, лінгвістичні особливості держави – суміжжя культур; українські особливості європейської системи розселення; географія міської та сільської культур; географія способу життя; герб країни, міста, регіону як географічний образ місцевості; вплив різних народів на формування топонімічних пластів; особливості топонімічного поля; топоніми як елемент ландшафту; топоніми – пам'ятки культури.

5) розділ «Господарство України» бажано наповнити матеріалом про етапи господарського освоєння етнічного простору; особливості етнічного природокористування: сільськогосподарське використання земель, добування корисних копалин, використання вод, лісів, вітру, тваринного світу, розвиток машинобудування (космічна галузь); культурно-географічні особливості розвитку господарства; господарсько-культурна географія України; етнічно-культурний зміст народних традицій художніх промислів; ремесла і промисли як дзеркало культури народу.

Необхідно значно розширювати навчальний матеріал з географії культури України (пам'ятки культури, історії, архітектури, пам'ятки списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, артефакти культури; ментифакти культури). Доцільним є введення навчального матеріалу: культурна спадщина як елемент культурного ландшафту; географія культурної спадщини; туризм як форма освоєння культурного простору; регіональна географія культури; інтегральне культурно-географічне районування;

6) розділ «Україна і світове господарство» може збагатитися таким матеріалом: формування привабливого стану території; екзоімагологія українського етносу – українці очима сусідів; українці в світі; національний ландшафт; експлуатація культурно-географічного образу для інвестування, розвитку міжнародного туризму, вирішення стійкого розвитку; Україна в ЮНЕСКО; українці – лауреати міжнародних премій, переможці Олімпійських ігор;

7) до розділу «Територіальний поділ України» логічно ввести питання: культурні особливості регіонів; аттрактивність районів та областей; усталеність меж культурно-географічних регіонів; культурні особливості); етноконтактні зони: прикордонні (суміжні) усталеність меж культурно-географічних регіонів; культурні особливості української діаспори.

Як один з українознавчих курсів у школі, курс «Географія України» має бути пронизаний культурологічним матеріалом про традиції, обряди, звичаї, історію України, етапи державотворення, дух українського народу, його життя і побут. До курсу «Соціально-економічна географія світу» (10 клас) у контексті нашої концепції необхідно внести новітні наукові знання про етнос, націю, культуру, соціум, цивілізації, державу, найпоширеніші мови світу, світові релігії, пам'ятки культурної спадщини, що внесені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. За розділами і темами навчальної програми це розподіляється так:

- 1) «Вступ» – місце географії культури в соціальній та суспільній географії; методи вивчення географії культури; видатні географи, що вивчали проблеми географії культури;
- 2) розділ «Загальна економіко-географічна характеристика світу» – політична карта як сучасний прояв політичної культури людства, зумовлений наявністю незалежних держав і колоній, політичних союзів і зон конфліктів; класифікація країн за формою правління; наявність різних політичних і економічних систем у світі; новітня типологія держав, новітня роль Міжнародних організацій, їх функціональний, просторовий розподіл (ООН, Рада Європи, Європейський Парламент, СНД); дії спеціальних організацій (Європейський Союз, НАТО, ЮНЕСКО, ФАО та ін.);
- 3) тема «Населення світу» – варто ознайомити учнів з теорією Л. Гумільова про етногенез народів, роль пасіонарних особистостей населення; з питаннями, які стосуються демографічних процесів та демографічної політики в різних країнах світу; новітніх причин та проблем внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків; такого явища як біженці та умов його виникнення, проблеми біженців; мовний та етнічний склад населення; релігія як явище культури; світові релігії; трудові ресурси, їх якість, зайнятість і безробіття;
- 4) тема «Світові природні ресурси» – новітні наукові теорії про географічне середовище як сфери взаємодії суспільства і природи; культура природокористування; антропосфера; рекреаційні ресурси в країнах світу;
- 5) тема «Світове господарство» – культура матеріального виробництва, нанотехнології, технопарки; розвиток нових технологій у сільському господарстві країн світу; міжнародний туризм та його різноманітні види;
- 6) тема «Глобальні проблеми людства» – новітні погляди на проблеми миру і війни, екологічну, сировинну, енергетичну, голоду, боротьби зі злочинністю, тероризмом, епідеміями та хворобами.

У розділі «Регіони та країни світу» необхідно значно розширити навчальний матеріал про життя населення країн, їх діяльність, духовний світ,

вірування, відпочинок, основні цінності, про способи життя, про основні міста країни, культурні центри, історико-культурні особливості регіону.

До теми «Всесвітні економічні відносини» варто віднести новітню наукову інформацію про форми всесвітніх економічних відносин: інтернаціоналізацію, інтеграцію, інформатизацію та глобалізацію як найважливіші інтеграції розвитку світового господарства.

Для розуміння сучасних етнокультурних (соціокультурних) тенденцій у розвитку суспільства необхідним є вивчення проблем стійкого розвитку, етнічного природокористування, хронологічного-хорологічних питань заселення країн, формування їх етнокультурного поля. Людство завершило стадію етноутворення, що тривала кілька тисяч років, шляхом роздроблення і міжусоблення, зараз світ входить у період глобалізму. Значить, необхідно хоча б у загальних рисах прослідкувати шлях поділу індоєвропейської спільноти, зумовлений диференціацією ландшафтів, що годували, рослили і допомагали становленню племен, родів аж до формування окремого етносу. Крім того, учні з розумінням важливості та з величезним інтересом сприймають навчальний матеріал про етнокультурну самоідентифікацію. Вони усвідомлюють твердження: основоутворювальний принцип єдності етносу – етнічна самосвідомість; а в єдину спільноту людей консолідує етнокультурна самоідентифікація – основна етнічна домінанта.

Крім того, одним із пріоритетних завдань навчання географії залишається виховання в учнів любові до рідного краю, своєї Батьківщини. Патріотичне, розумове, моральне, трудове, естетичне виховання на основі застосування краєзнавчого матеріалу під час вивчення географії створює міцну базу для розвитку особистості школяра. Знання про соціум та культуру народів мають велике значення в соціальному і духовному розвитку людини. Адже на основі патріотичних почуттів та усвідомлення національних святинь посилюється любов до Батьківщини, з'являється почуття відповідальності за її могутність і незалежність, збереження природних, матеріальних і духовних цінностей, зростає благородство та гідність особистості. Тобто на уроках

географії є величезні можливості виховання майбутнього громадянина, формування в нього національної свідомості, гідності, честі, бережливого ставлення до рідної мови, народних звичаїв, традицій, обрядів та віросповідання.

Інтелектуальне багатство змісту шкільних курсів географії, чинний зміст державних навчальних програм з географії, організація розумової праці на уроках та в позакласній роботі з географії, духовне багатство вчителя географії, його ерудиція, культура – все це є надійними чинниками формування патріотизму в школярів.

Важливим завданням шкільної географії є полікультурне виховання підростаючого покоління. Культура міжнаціональних відносин – це високий ступінь удосконалення й розвитку стосунків, що проявляється у міжнаціональних економічних та духовних зв'язках різних народів, у дотриманні морального такту, взаємоповаги між людьми різних національностей, толерантного ставлення їх один до одного, поваги до культури, звичаїв, традицій, віросповідання різних народів світу та своєї держави.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Формування світогляду школярів під час вивчення географії відбувається через набуття знань про світ, природу, соціум, людину, її життєдіяльність. Географія є одним із основних шкільних предметів, що має світоглядну спрямованість. Географія має можливість інтегрувати в цілісну систему знання про природу і суспільний розвиток. І в майбутньому шкільні курси географії будуть розвивати пізнавальну сторону самопізнання школярів, сприятимуть формуванню ідеалів, ціннісних орієнтацій, самооцінки.

Для успішного виконання наукових прогнозів щодо напрямів формування й реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії потрібен професійно підготовлений учитель, який би зумів втілити ці ідеї та прогнози в життя шкільної практики.

Головними завданнями вчителів географії залишаються завдання, що здатні спонукати учнів до отримання нових теоретичних знань з основ сучасної наукової географії. Учитель географії має показати учням, як можна практично використовувати теоретичні знання, навчити розуміти й аналізувати явища і події, знаходити свої шляхи у розв'язанні багатьох проблем.

Широко використовуватиметься у вивченні географії й проблемне навчання, яке допоможе розв'язати багато життєвих питань школярів. Проблемний підхід до вивчення географії допоможе учням краще сприймати знання, а вихід на розв'язання реальних проблем підвищить актуальність навчального матеріалу, що вивчається.

Розвивальне навчання дозволить переглянути деякі підходи у викладанні географії, застосовувати пошукові й дослідницькі методи навчання.

У перспективі будуть і надалі використовуватися у навчально-виховному процесі з географії новітні технології навчання: проектні, комп'ютерні, ГІС, Інтернет, матеріали космічної географії тощо.

Намітилася тенденція об'єднання фізичної, економічної та соціальної географії в один курс – «Географія». Вивчення географії в школах профільного рівня вже відбувається за навчальною програмою «Географія».

Зміст шкільних курсів географії має значний вплив на соціальне виховання учнів, їх соціалізацію. Соціокультурні знання допоможуть учням розібратися в проблемах сучасного соціуму та його культури.

Перспективою подальших наукових пошуків є реалізація соціокультурної складової у змісті шкільних курсів географії, підготовки учнів до життя та аналіз одержаних результатів.

Література

1.Багров Н.В. География в информационном мире / Н.В. Багров. – К. : Лыбидь, 2005. – С. 93.

2.Бугрій О.В. Професійна діяльність учителя географії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.В. Бугрій. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – 232 с.

3. Даринский А.В. Так начинались исследования по методике географии / А.В. Даринский // География в шк. – 2000. – № 1. – С. 45–48.
 4. Душина И.В. Методика и технология обучения географии : пособ. для учит. и студ. пед. ин-тов и ун-тов / И.В. Душина, В.Б. Пятунин, Е.А. Таможня. – М. : Астрель, АСТ, 2004. – 203 с.
 5. Корнєєв В.П. Географічна освіта: вчора, сьогодні, завтра / В.П. Корнєєв // Рідна шк. – 2003. – № 7. – С. 47–49.
 6. Масляк П.О. Проблеми шкільної географії: надумані і дійсні / П.О. Масляк // Освіта. – 2000. – № 19, 5–12 квіт. – С. 2.
 7. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії: теорія і практика : моногр. / Л.Б. Паламарчук. – К. : Київ.н-т ім. Б. Грінченка, 2011. – 412 с.
 8. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна складова на уроках географії. / Л.Б. Паламарчук. // Урок географії. Від класики – до сучасних технологій / За ред. Корнєєва В.П. – Х.: Вид. група «Основа», 2006, - (176 с.). – Бібліотека журналу «Географія». Вип.. 6 (30). – С. 84-107.
 9. Сиротенко А.Й. Світові тенденції розвитку шкільної географічної освіти / А.Й. Сиротенко // Географія та основи економіки в шк. – 2003. – №5. – С. 2–3.
 10. Шищенко П.Г. Проблеми географічної освіти на Україні / П.Г. Шищенко // Український географ. ж-л. – 1993. – № 1. – С. 35–40.
 11. Шоробура І.М. Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX–XX століття) : моногр. / І.М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 445 с.
- Паламарчук Л.Б.** Перспективно-прогностичні напрями формування та реалізації соціокультурної складової змісту шкільних курсів географії / Л.Б.Паламарчук // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Науковий журнал, № 6 (32), – Суми : СумДПУ, 2013. – С.383 – 394.

